

Edward O. Wilson

Despre natura umană

Traducere din limba engleză:

GABRIELA DENIZ

EDITURA HERALD
București

Și dacă se întâmplă ca aceste considerații cu privire la natura omenească să pară abstracte și greu de înțeles? Aceasta nu sprijină presupunerea că sunt false. Dimpotrivă, pare imposibil ca ceea ce a scăpat până acum altor filosofi înțelepți și profunzi ar putea fi evident și ușor. Și oricât de multă trudă ne-ar costa aceste cercetări, ne putem socoti răsplătiți îndeajuns, nu numai în ceea ce privește câștigul, ci și plăcerea, dacă în acest fel putem adăuga ceva la zestrea cunoștințelor noastre în chestiuni de o asemenea însemnătate.

Hume, *Cercetare asupra intelectului omenesc*

Cuprins

Prefață, 2004	7
Prefață	19
I. Dilema	23
II. Ereditatea	37
III. Dezvoltarea	79
IV. Emergența	99
V. Agresivitatea	129
VI. Sexul	153
VII. Altruismul	185
VIII. Religia	207
IX. Speranța	235
Glosar	251
Note	263

Prefață

Despre natura umană este a treia carte din trilogia ce s-a lăsat pusă pe hârtie fără ca eu să realizez conștient că există o înlănțuire logică în cuprinsul ei, până aproape de a o finaliza. Ultimul capitol al cărții *Societatea Insectelor* (1971) s-a intitulat „Perspective pentru o sociobiologie unificată”. Acolo am sugerat că aceleași principii ale biologiei populațiilor și ale zoologiei comparate, care au funcționat atât de bine pentru explicarea sistemelor rigide ale societății insectelor, s-ar putea aplica punct cu punct la animalele vertebrate. În timp, spuneam, vom găsi explicații atât pentru coloniile de termite, cât și pentru armatele de maimuțe rhesus, folosind un singur set de parametri și o singură teorie cantitativă. Neputând rezista retoricii proprii mele provocări, am început să studiez bogata și excelenta literatură dedicată comportamentului social al vertebratelor și am scris *Sociobiologia: O nouă sinteză* (1975). În capitolul final al cărții „Omul: de la sociobiologie la sociologie”, afirmam că principiile biologice, care par în prezent să funcționeze rezonabil în cazul animalelor în general, pot fi extrapolate cu succes la științele sociale. Această sugestie a stârnit un interes neașteptat de mare și a creat controverse.

Evenimentele ce au urmat publicării *Sociobiologiei* m-au determinat să apelez la o literatură mai vastă din domeniul comportamentului uman și m-au împins să particip la multe seminarii și să inițiez mai multe conversații prin corespondență cu sociologi. Am devenit mai convins ca niciodată că a venit în sfârșit timpul

pentru a realiza conexiunea între cele două culturi și că sociobiologia generală, care este de fapt o simplă extrapolare a biologiei populațiilor și a teoriei evoluționiste la organizarea socială, este instrumentul potrivit pentru această întreprindere. *Despre natura umană* reprezintă un demers de explorare a acestei teze.

Dar această a treia carte nu putea lua forma unui text de manual sau a unei sinteze convenționale bazată pe literatura științifică. A aborda comportamentul uman într-un mod sistematic înseamnă a dezvolta un subiect plecând de la fiecare coridor al labirintului minții umane, luând astfel în considerare nu numai științele sociale, dar și pe cele umaniste, inclusiv filosofia și procesul descoperirii științifice în sine. În consecință, *Despre natura umană* nu este o lucrare științifică; este o lucrare despre știință și despre cât de departe pot pătrunde științele naturii în aria comportamentului uman înainte de a se transforma în ceva nou. Cartea examinează impactul reciproc pe care o explicație cu adevărat evoluționistă a comportamentului uman trebuie să îl aibă asupra științelor sociale și umaniste. *Despre natura umană* merită citită pentru informațiile despre comportament și sociobiologie, care am avut grijă să fie bine documentate. Dar nucleul lucrării este constituit dintr-un eseu speculativ despre consecințele profunde care vor reieși în urma întâlnirii mult așteptate dintre teoria socială și acea parte a științelor naturii cea mai relevantă pentru ea.

Opiniile despre valoarea acestor argumente vor fi fără îndoială la fel de divizate ca și în cazul secțiunii referitoare la comportamentul uman din cadrul *Sociobiologiei*. Cu riscul de a oferi un avantaj celor ale căror credințe nu le lasă decât opțiunea de a se opune, doresc să le transmit acelor dispuși să citească această carte în mod necritic, ca pe un produs testat al științei, următoarele: există o mare posibilitate ca eu să mă înșel în privința vreunei concluzii, a marilor speranțe puse în rolul științelor naturii și

în încrederea cu care am pariat pe materialismul științific. Aceasta nu reprezintă falsă modestie, ci este în schimb o încercare de a menține o poziție riguroasă. Aplicarea fără compromis a teoriei evoluționiste în toate domeniile existenței umane nu va avea nici un rezultat dacă însuși spiritul științific se va manifesta ezitant, dacă ideile nu vor fi construite în așa fel încât să poată fi supuse testării obiective și astfel să devină caduce. Științele sociale sunt încă prea tinere și lipsite de forță, iar teoria evoluționistă este încă prea imperfectă pentru ca afirmațiile prezentate aici să poată fi considerate săpate în piatră. Am totuși convingerea că dovezile existente sunt în favoarea lor și, prin intermediul lor, am o încredere mai largă în cercetările biologice care alcătuiesc corpul principal al acestei prezentări.

Am fost binecuvântat cu prieteni și colegi care mi-au oferit un ajutor imens și sfaturi în pregătirea acestei cărți. Ei, bineînțeles, nu sunt de acord cu tot ce am scris și îi exonerez de toate erorile care se păstrează încă. Numele lor sunt: Richard D. Alexander, Jerome H. Barkow, Daniel Bell, William I. Bennett, Herbert Bloch, William E. Boggs, John T. Bonner, John E. Boswell, Ralph W. Burhoe, Donald T. Campbell, Arthur Caplan, Napoleon A. Chagnon, George A. Clark, Robert K. Colwell, Bernard D. Davis, Irven DeVore, Mildred Dickeman, Robin Fox, Daniel G. Freedman, William D. Hamilton, Richard J. Herrnstein, Bert Holldobler, Gerald Holton, Sarah Blaffer Hrdy, Harry J. Jerison, Mary-Claire King, Melvin Konner, George F. Oster, Orlando Patterson, John E. Pfeiffer, David Premack, W. V. Quine, Jon Seger, Joseph Shepher, B. F. Skinner, Frank Sul-loway, Lionel Tiger, Robert L. Trivers, Pierre van den Bergh, Arthur W. Wang, James D. Weinrich, Irene K. Wilson, Richard W. Wrangham.

Așa cum a făcut și în cazul cărților mele anterioare, Kathleen M. Horton m-a ajutat la studierea bibliografiei și a dactilografiat manuscrisele intermediare succesive.

Ajutorul ei a contribuit la creșterea preciziei și eficienței muncii mele într-o măsură pe care mă feresc să o estimez.

Capitolul I conține anumite porțiuni relativ neschimbate din articolele mele anterioare „Instinctul social”, *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 30: 11-24 (1976) și „Biologia și științele sociale”, *Daedalus*, 106 (4): 127-140 (1977); capitolele 5 și 7 conțin cea mai mare parte din „Omul are o descendență animală” (*The New York Times Magazine*, October 12, 1975); și capitolele 4 și 8 conțin câteva secțiuni din Capitolul 27 al *Sociobiologiei*. Apreciez permisiunea acordată de editori pentru reproducerea acestor materiale. Permisia pentru citarea lucrărilor altor autori a fost obținută de la University of California Press, University of Chicago Press și Macmillan Company; datele pentru identificarea fiecărui citat sunt oferite în notițele bibliografice.

I.

DILEMA

Acestea sunt întrebările centrale despre care marele filosof David Hume spunea că au o importanță inimaginabilă: cum funcționează mintea și, dincolo de aceasta, de ce funcționează așa și nu altfel, iar plecând de la aceste două considerații, care este natura ultimă a omului?

Continuăm să ne întoarcem la subiect cu un fel de ezitare și chiar groază. Pentru că, dacă creierul este o mașină de zece miliarde de celule nervoase, iar mintea poate fi cumva explicată ca activitatea însumată a unui număr finit de substanțe chimice și reacții electrice, atunci există limite care mărginesc perspectiva umană: suntem biologici și sufletele noastre nu își pot lua zborul libere. Dacă umanitatea a evoluat pe baza selecției naturale darwiniste, a accidentelor genetice și a necesităților impuse de mediu, atunci nu Dumnezeu a creat speciile. Divinitatea poate fi închipuită ca fiind la originea unităților ultime de materie, quarcarii și straturile de electroni (Hans Kling avea dreptate să îi întrebe pe atei de ce există ceva în loc de a fi nimic), dar nu la originea speciilor. Indiferent de cât de mult îmbrăcăm această concluzie dură prin metafore și imagini, ea rămâne moștenirea filosofică a ultimului secol de cercetare științifică.

Nu ni se arată nici o cale de a ocoli această concluzie într-adevăr neatrăgătoare. Este prima ipoteză esențială pentru orice cercetare serioasă a condiției umane. Fără aceasta, științele umaniste și sociale sunt limitate la descrierea fenomenelor de suprafață, ca astronomia în absența fizicii, biologia în absența chimiei și matematica în

absența algebrei. Cu ajutorul ei, natura umană poate fi explorată în mod direct ca orice obiect al unei cercetări pur empirice, biologia poate fi pusă în serviciul educației liberale și concepția noastră despre noi înșine poate fi în mod substanțial și real îmbogățită.

Dar în măsura în care noul naturalism¹ este valid, este clar că demersul său va genera două mari dileme spirituale. Prima este aceea că nici o specie, inclusiv a noastră, nu are o menire anume dincolo de imperativele create de istoria sa genetică. Speciile ar putea avea un vast potențial pentru a progresa material și mental, dar le lipsește un scop universal și îndrumarea agenților exteriori mediului lor imediat sau chiar un scop evoluționist spre care arhitectura moleculară proprie să le orienteze în mod automat. Cred că mintea umană este construită într-un asemenea mod, încât este prinsă în această constrângere fundamentală și este forțată să facă anumite alegeri printr-un instrument pur biologic. Dacă creierul a evoluat prin selecție naturală, chiar și abilitățile prin care aderă la anumite judecăți estetice și credințe religioase trebuie să fi apărut prin aceleași procese mecaniciste. Ele reprezintă fie adaptări directe la evenimentele din trecutul evoluționist al populațiilor umane străvechi, fie, cel mult, construcții generate de activități secundare mai profunde, mai puțin vizibile, care au fost cândva adaptive dintr-un punct de vedere biologic mai strict.

Esența acestor discuții, atunci, constă în faptul că creierul există pentru a promova supraviețuirea și proliferarea genelor care conduc întregul. Mintea umană este un instrument pentru supraviețuire și reproducere, iar gândirea este doar una dintre tehnicile variate întrebuințate. Steven Weinberg² a subliniat că realitatea fizică rămâne un mister până și pentru fizicieni, pentru că este extrem de improbabil să fi fost construită pentru a fi înțeleasă de mintea umană. Putem subscrie la această intuiție și chiar putem adăuga, cu și mai mare convingere, că inte-

lectul nu a fost construit pentru a înțelege atomii și nici măcar pentru a se înțelege pe sine, ci pentru a promova supraviețuirea genelor umane. O persoană reflexivă știe că viața sa este într-o manieră incomprehensibilă ghidată de o ontogeneză biologică, o ordine mai mult sau mai puțin fixă a stadiilor vieții. Simte că, cu toate instinctele, inteligența, iubirea, mândria, furia, speranța și anxietatea care caracterizează specia, ea nu poate fi în cele din urmă sigură decât că va contribui la perpetuarea aceluiași ciclu. Poeții au numit acest adevăr tragedie. Yeats a numit-o împlinirea înțelepciunii:

Deși-s destule frunze, e doar o rădăcină;
Iar eu, în toate acele înșelătoare zile, june,
Mi-am întins frunze și flori spre lumină;
De-acu', mă fanez în a adevărului genune³.

Prima dilemă, pe scurt, este aceea că nu avem o direcție spre care să ne îndreptăm. Speciei îi lipsește orice scop exterior naturii sale biologice. Este posibil ca în următoarea sută de ani omenirea să descurse itele tehnologiei și politicii, să rezolve crizele energetice și materiale, să evite războiul nuclear și să-și controleze reproducerea. Lumea poate cel puțin spera la un ecosistem stabil și o populație bine hrănită. Și după aceea? Oamenii educați de pretutindeni vor să creadă că dincolo de nevoile materiale se profilează împlinirea de sine și realizarea potențialului individual. Dar ce înseamnă împlinirea de sine și în ce scop ar trebui realizat potențialul? Credințele religioase tradiționale au fost erodate, nu neapărat prin contrazicerea cu argumente umilitoare a mitologiei lor, cât mai ales prin creșterea gradului de conștientizare a faptului că credințele nu fac decât să faciliteze mecanisme de supraviețuire. Religiile, ca și alte instituții umane, se dezvoltă pentru a crește reziliența și influența adepților lor. Marxismul și alte religii seculare nu oferă aproape ni-

mic mai mult decât promisiunea bunăstării materiale și o cale legiferată de evadare din sfera consecințelor naturii umane. Ele sunt, de asemenea, însuflețite de ambiția grandomaniei colective. Observatorul politic francez Alain Peyrefitte⁴ spunea la un moment dat, admirându-l pe Mao Tse-dun, că "chinezii cunoșteau plăcerea narcisistă de a se iubi pe ei înșiși în el. Este cât se poate de firesc ca el să se fi iubit pe sine prin ei". Așa se înclină ideologia în fața stăpânului ascuns, genele, și impulsurile superioare par să se metamorfozeze, la o examinare mai atentă, în activitate biologică.

Analistii sociali mai pesimiști ai timpurilor noastre, cum ar fi Robert Heilbroner, Robert Nisbet și L. S. Stavrianos, percep civilizația vestică și, la un alt nivel, omenirea însăși, ca pe un întreg aflat într-un pericol iminent de declin. Firul logic urmat de ei conduce ușor către imaginea societăților post-ideologice ai căror membri vor regresa încet și sigur către autoindulgență. „Dorința de putere nu va fi dispărut în totalitate”, scrie Gunther Stent în *The Coming of the Golden Age*,

dar distribuția intensității acesteia va fi fost drastic alterată. La un capăt al acestei distribuții se va afla minoritatea de oameni a căror muncă va păstra intacte tehnologiile ce susțin standardele înalte de viață ale mulțimii. La mijlocul distribuției se va afla un tip de om, în cea mai mare parte fără loc de muncă, pentru care distincția dintre real și iluzie va fi încă semnificativă. [...] El își va păstra interesul față de lume și va căuta să obțină satisfacție din plăcerea senzorială. La celălalt capăt al spectrului se va găsi un tip de om care în mare măsură nu va putea fi încadrat în muncă, pentru care limita dintre realitate și imaginar se va fi dizolvat în cea mai mare parte, cel puțin până la limita supraviețuirii sale fizice.⁵

Așadar, pericolul implicat de prima dilemă este erodarea rapidă a scopurilor superioare spre care societățile își pot dirija energiile. Aceste scopuri, adevăratele echivalente morale ale războiului, s-au estompat; s-au dezintegrat unul câte unul, asemenea mirajelor, pe măsură ce ne-am apropiat de ele. Pentru a descoperi o nouă moralitate, bazată pe o definiție mai apropiată de adevăr a omului, este necesar să privim în interior, să disecăm mașinăria minții și să refacem istoria ei evoluționistă. Dar acest efort, prezic eu, va scoate la iveală a doua dilemă, anume alegerea care trebuie făcută dintre premisele etice inerente naturii biologice umane.

Dați-mi voie acum să enunț în linii mari bazele acestei a doua dileme, amânând însă discutarea ei pentru capitolul următor: în creier există cenzori și determinanți înnașcuți care afectează la un nivel profund și inconștient premisele noastre etice; din aceste rădăcini, moralitatea a evoluat ca instinct. Dacă această percepție este corectă, știința s-ar putea afla în curând în poziția de a investiga însăși originea și semnificația valorilor umane, din care decurg toate judecățile etice și cea mai mare parte a practicilor politice.⁶

Filosofii înșiși, celor mai mulți dintre ei lipsindu-le perspectiva evoluționistă, nu au dedicat prea mult timp acestei probleme. Ei examinează preceptele sistemelor etice din perspectiva consecințelor lor și nu a originilor. Astfel John Rawls deschide binecunoscuta sa lucrare *A Theory of Justice* (1971) cu o afirmație pe care el o consideră imposibil de contrazis:

Într-o societate dreaptă, libertățile cetățenilor egali sunt de sine stătătoare; drepturile apărute de lege nu sunt supuse negocierii politice sau calculului intereselor sociale.

Robert Nozick începe *Anarchy, State, and Utopia* (1974) cu o afirmație la fel de fermă:

Indivizii au drepturi și sunt lucruri pe care nici o persoană sau grup nu le poate face acestora (fără a le viola aceste drepturi). Aceste drepturi sunt atât de puternice și de cuprinzătoare, încât se pune problema ce anume, dacă există ceva, poate statul sau împuterniciții săi să facă.

Aceste două premise sunt cumva diferite sub aspectul conținutului și conduc către prescripții radical diferite. Rawls ar permite controlul social rigid pentru a se ajunge cât mai aproape posibil de distribuirea egală a recompenselor sociale. Nozick vede societatea ideală ca fiind guvernată de un stat minimalist, împuternicit numai să își protejeze cetățenii de agresiune și fraudă și total permisiv față de distribuirea inegală a recompenselor. Rawls respinge meritocrația; Nozick o acceptă ca dezirabilă, cu excepția cazurilor în care comunitățile locale decid în mod voluntar să experimenteze egalitarismul. La fel ca toată lumea, filosofii evaluează răspunsul lor emoțional personal față de fiecare din alternative ca și cum ar consulta un oracol ascuns.

Acest oracol își are sediul în centrul emoțional profund din creier, cel mai probabil la nivelul sistemului limbic, o structură complexă de neuroni și celule secretoare de hormoni situată chiar sub aria atribuită gândirii din cortexul cerebral. Răspunsurile emoționale umane și practicile etice mai generale bazate pe acestea au fost programate într-o măsură substanțială prin selecție naturală de-a lungul a mii de generații. Provocarea ce i se arată științei este de a măsura forța constrângerilor impuse prin programare, de a găsi sursele lor la nivelul creierului și de a decoda semnificația lor prin reconstruirea istoriei evoluționiste a minții. Această întreprindere

va reprezenta completarea logică a studiului continuu al evoluției culturale.

Succesul va genera cea de-a doua dilemă, care poate fi formulată astfel: care dintre cenzori și determinanți ar trebui ascultați și care ar trebui reduși sau sublimați? Acești determinanți sunt chiar baza umanității noastre. Ei, și nicidecum credința în apartenența noastră spirituală, ne deosebesc de computerele electronice. Cândva, în viitor, va trebui să decidem cât de umani dorim să rămânem - din acest ultim punct de vedere, biologic - pentru că va trebui să facem o alegere conștientă între determinanții emoționali alternativi pe care i-am moștenit. Pentru a ne trasa propriul destin va trebui să facem trecerea de la controlul automat bazat pe caracteristicile noastre biologice la navigarea precisă bazată pe cunoașterea biologiei.

Deoarece determinanții naturii umane trebuie examinați printr-un complicat aranjament de oglinzi, aceștia reprezintă un subiect eluziv, eterna capcană a filosofului. Singura cale pe care se poate avansa este reprezentată de studiul naturii umane ca parte a științelor naturii, în încercarea de a integra științele naturii și științele sociale și umaniste. Nu îmi pot imagina nici un fel de scurtătură ideologică sau formală. Neurobiologia nu poate fi învățată la picioarele unui guru. Consecințele istoriei genetice nu pot fi hotărâte de legislații. Mai presus de toate, pentru bunăstarea noastră fizică, dacă nu pentru altceva, filosofia etică nu trebuie lăsată pe mâinile celor care sunt numai înțelepți. Deși progresul uman poate fi atins prin intuiție și forța voinței, numai cunoașterea dobândită cu efort despre natura noastră biologică ne va permite să facem alegerile optime între opțiunile concurente care duc la progres.

Un prim pas înainte important în această analiză îl va constitui conjuncția dintre biologie și diversele științe sociale: psihologia, antropologia, sociologia și economia. Cele două culturi s-au întâlnit pe deplin numai recent.

Rezultatul a fost un amalgam predictibil de aversiune, neînțelegeri, entuziasm exagerat, conflicte locale și tratare. Situația poate fi prezentată concis spunând că biologia este astăzi considerată antidisciplină științelor sociale. Prin termenul „antidisciplină” vreau să evidențiez relația specială de opoziție care se creează adesea atunci când domenii de studiu cu un nivel de organizare apropiat încep să interacționeze. Pentru chimie antidisciplină este fizica dinamicii particulelor; pentru biologia moleculară este chimia; pentru fiziologie, biologia moleculară; și așa mai departe, urmărind perechile la niveluri de specializare și complexitate tot mai ridicate.⁷

În fazele de început tipice oricărei discipline, adepții ei cred în noutatea și unicitatea obiectului lor de studiu. Ei își dedică viața unor entități și patternuri speciale, iar în perioada incipientă a cercetării lor se îndoiesc că aceste fenomene pot fi reduse la simple legi. Adepții antidisciplinei au atitudini diferite. Alegându-și ca obiect de studiu principal unitățile de la nivelul de organizare inferior, să spunem atomul față de moleculă, ei cred că disciplina căreia i se subordonează imediat ar trebui să fie reformulată în conformitate cu legile lor: chimia după legile fizicii, biologia după legile chimiei și tot așa. Interesul lor este relativ restrâns, abstract și cu aplicabilitate imediată. P. A. M. Dirac, vorbind despre teoria atomului de hidrogen, a putut spune că consecințele acesteia vor ține de chimia pură. Unii biochimisti sunt încă satisfăcuți de credința că viața „nu este nimic mai mult” decât acțiunea atomilor și a moleculelor.

Este ușor de înțeles de ce fiecare disciplină științifică este de asemenea o antidisciplină. Este de așteptat să apară o astfel de relație de opoziție pentru că adepții celor două discipline aflate la niveluri de organizare adiacente – cum ar fi atomii față de molecule – sunt inițial dedicați propriilor metode și idei atunci când privesc către nivelul superior (în acest exemplu, moleculele).